

Foto: PD via Pixabay

01 / 2023

Varietad da las spezias – Svilup demografic – Festival per gourmets – La paja da scripturs – A tgi tutga il Rütli? – Andriu Deplazes – Migraziuns en l'Europa – Schelira permanenta – Uffants e medias

La varietad da las creatiras

La classificaziun da las plantas e dals animals

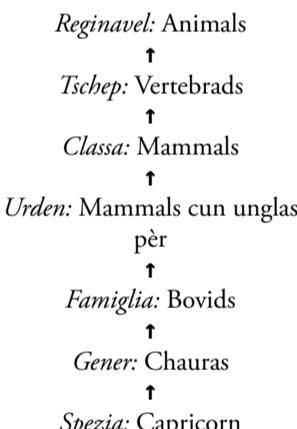
■ Las plantas, ils animals e l'uman furman en lur summa la varietad da tut ils essers vivents u creatiras. Da preschent giascha il dumber da las creatiras encouschentas sin l'entr planet tar radund 1,8 milliuns (circa 400 000 spezias da plantas e passa 1,4 milliuns spezias d'animals). La gronda part da las creatiras èn però pitxinas e na dattan betg en egl; e bleras dad ellas èn anc dal tut-tafatg nunenconuschentas. La biodiversitat n'è betg repartida egualmain e tscheretas gruppas èn pli diversifitgadas che autras. Var dus terzs da tut las spezias terrestres sa chattan en ils guauds tropics. (Per cumpareglier: tar nus datti var 10 000 spezias da plantas e var 40 000 spezias d'animals.) La mesadad da tut las spezias descriftas fin oz èn insects, inclus var 300 000 differents baus. Las bacterias èn medememain fitg diversifitgadas: sciensiads norvegiais han chattà tranter 4000 e 5000 spezias da bacteria in sulet gram terratsch.

La plipart dals mammals, utschels, reptils, amfibis e da las plantas da flur è descritta. Ina gronda part dals organissem, surtut dals organissem microscopics (monocellulares e bacterias), ma era dals verms, bulieus, chariels e dals insects è anc nunenconuschenta e represchenta la «fora naira da la taxonomia». Ins ha sviluppà differents models per stimar il dumber total da las spezias sin il planet. Ils resultats variechan tranter 3 e 100 milliuns. Il «Global Biodiversity Assessment» da las Nazions unidas stima il dumber da las spezias descriftas a 1,75 milliuns, ed il dumber da las spezias che viven da preschent sin terra a 13,6 milliuns. Mintg'onn scuvran ils sciensiads var 13 000 spezias novas. Da las radund 400 000 spezias da plantas ch'en vegnidias descriftas èn mo 5000 perscrutadas medicinalmain. Tranter las spezias anc betg exploradas sa zuppan forsa remedis per malsognas oz anc incurables.

Urdens en la varietad

Sch'ins vul far urden en questa gronda varietad, classifitgesch'ins las spezias en gruppas da parentella. Co pon ins però decider quant parentadas che las creatiras èn? Ils biologs cumpareglieran las creatiras ina cu l'autra. Sch'ins observa bain quellas, pon ins distinguier ils trats cuminaivels e las differenzas. Per far quai examinesch'ins surtut la statura d'ina creatira. Examinond quella ves'ins tge organs ch'il corp ha e nua che quels sa chattan en la planta u l'animal. Ils pli importants elements per la cumparegiazion chatt'ins dentant mo a l'intern da la creatira. La cumparsa exteriora, sco per exemplu la colur e la grondezza, è per

La classificaziun dal capricorn

schegel da la cella (las bacterias); da stgaffi in agent reginavel dals monocellulares (ils protists); da sparter ils bulieus da las plantas. En pli discurran ils sciensiads oz savens da trois domenras (geneticas) ch'en surordinadas als singuls reginavels: las bacterias, las archaeas (che tutgavan pli baud tar las bacterias) e la terza domena che cumpiglia tut las creatiras cun nuschegel da la cella (ils

La biodiversitat cumpiglia plirs niveis d'organisaziun dals organissem.

T. KAUFER / PIXELIO

La mesadad da tut las spezias descriftas fin oz èn insects.

FOTO D. RÖTTGEN / PIXELIO

eucariots). E già vegn discussiunada ina nova subdivisiun dals eucariots en sis uschenumnadas «supergrups».

Classificaziun da las plantas

Las plantas èn la funtauna da la vita. Senza quellas na pudessan blers auters organissem betg viver. Els dependan da las plantas ch'en lur nutriment. La gronda part da las plantas producescha l'agen nutriment cun agid dal sulegl. I dat duas categorias fundamentalas da plantas: las plantas cun flurs e quellas senza flurs. Las plantas «primitivas» sco las algas, ils lichens, ils mistgels, la fletga e las spurellas appartegnan a las plantas senza flurs.

Las algas: Las algas na flureschan betg. Diatoms (algas cun ina suelta cella) han ina crusta transparenta da silicat, ina substansa sumeglianta al vaider. Autras algas furman lungas chadainas da cellas e creeschian uschia entirs tarpets cun lur flis.

Los lichens: Ils lichens sa cumpionan da dus organissem differents: in' alga ed in bulieu. Las cellas da l'alga viven tranter ils filins dal bulieu. Cun l'agid dal sulegl producecheschan elllas il nutriment per il bulieu. Quel na sa betg nutrit sasez e muriss senza l'alga. Lichens creschan fitg plaun e vegnan fitg vegls.

Il mistgel: Il mistgel plat, il mistgel fegliu ed autres spezias dals mistgels viven en territoris umids. Els na fan betg flurs e sa reproducheschan tras sporas.

Fletga e spurellas: Fletga e spurellas èn plantas primitivas senza flurs che sa reproducheschan tras sporas e betg tras sems. Omadas plantas existan già dapi 300 milliuns onns. I dat anc ozendi fitg bleras sorts da fletga, però mo pli 30 spezias da spurellas. Guauds da spurellas e pattas-lufffurman ina giada la gronda part da la vegetaziun. Questas plantas gigantas pudevan avair in'autezza da 45 m. En il decurs da 300 milliuns onns èn lur restanzas sa transformadas en charvun.

Las plantas cun flurs sa dividan en duas sutgruppas: las *plantas cun sem avert* (ils gimnosperms), per exemplu las coniferas (plantas da guglias), e las *plantas cun sem cuvert* (ils angiosperms), las plantas cun flurs per propri. I dat circa in quart milliun spezias da plantas cun flurs. Ellas creschan praticamain dapertut, tant a l'ur dals glatschers sco en ils desert.

Classificaziun dals animals

Ils animals senza spina dorsala (invertebrads): Ils animals senza spina dorsala èn ils pli vegls animals dal mund. Oz viven pli ch'in milliun spezias. Els èn bler pli numeros ch'ils animals cun spina dorsala. Invertebrads, sco ch'ins numna era ils animals senza spina dorsala, datti en las pli differentas furmas e grondezzas: organissem monocellulares, curals, insects, conchiglias, glimajas, filiens, giombers, millipes, verms e blers auters. Caracteristica dals invertebrads: els n'hant betg ina spina dorsala.

Ils peschs: Ils peschs èn sa sviluppads dals

invertibrads avant 500 milliuns onns. Oz viven circa 25 000 spezias. Quai è dapli che tut ils mammals, utschels, reptils ed amfibis ensem. I vegnan differenziadas las sutclasseas dals peschs cun restas (ossa dira) e dals peschs cun rotla (ossa loma). A la seunda – ch'è bler pli pitschna – appartegnan per exemplu ils squags. Caracteristicas dals peschs: els viven en l'aua e respiran oxigen tras brantschas (darar er cun agid d'in lom); els nodan cun nudaglias; il corp è cuvert cun squamas.

Ils amfibis: Ils amfibis èn sa sviluppads dals peschs avant 350 milliuns onns. Oz viven circa 3000 spezias: raunas, rustgs e salamanders. Caracteristicas dals amfibis: els viven sin la terra e sa multiplitgeschan en l'aua; els percurran traiss stadiis: ov, larva (sittola) ed animal creschi; ils animals creschids respiran tras loms; la temperatura da lur corp n'è betg constante; la pel è loma e eschan uschia entirs tarpets cun lur flis.

Ils reptils: Ils reptils èn sa sviluppads dals amfibis avant 300 milliuns onns. Oz viven circa 6100 spezias: luschards, serps, tartarugas e crocodils. Era ils dinosaures eran reptils. Caracteristicas dals reptils: els viven per regla sin la terra; els respiran tras loms; la temperatura da lur corp n'è betg constante; la pel sitga è savens cuverta cun plattas d'ossa.

Ils utschels: Ils utschels èn sa sviluppads dals reptils avant 140 milliuns onns. Oz viven circa 9000 spezias sco per exemplu pinguis, kiwis e cicognas. Prest tut ils utschels pon singular. Els han alas empè da las chommas davant. Lur ossa è fitg leva, lur corp è cuvert cun plimas. Caracteristicas dals utschels: els han plimas; els respiran tras loms; la temperatura da lur corp è constante.

La varietad da las spezias en flora e fauna (simplifitgà):

Tschepls da plantas

- Algas blauas, bacterias (3600 spezias)
- Algas (33 000 spezias)
- Bulieus (90 000 spezias)
- Lichens (20 000 spezias)
- Mistgels (26 000 spezias)
- Fletga (15 000 spezias)
- Plantas da sem (236 000 spezias)

Tschepls d'animals

- Monocellulares (27 000 spezias)
- Spongias (5000 spezias)
- Celenterats (9000 spezias)
- Verms plats (12 650 spezias)
- Verms radunds (12 480 spezias)
- Anellids (17 000 spezias)
- Atropods (1 000 000 spezias)
- Molluscs (130 000 spezias)
- Dermaspinas (6000 spezias)
- Vertebrads (46 500 spezias)

ta; els fan ovs cun crosa ch'els cuan cun la temperatura da lur corp.

Ils mammals: Ils mammals èn sa sviluppads dals reptils il temp dals dinosaures, avant 200 milliuns onns. Oz viven circa 4500 spezias sco il kenguru, l'elefant, il ratun, il giat, la balena e l'uman. Caracteristicas dals mammals: la mamma tezza ils pitschens; il corp è cuvert cun pelegna; els han ina temperatura constante e regulieschan quella cun suar; els han in grond tscharvè; els respiran tras loms.

Biodiversitat

La biodiversitat cumpiglia plirs niveis d'organisaziun dals organissem. En general definesch'ins la biodiversitat sco la diversitat da las spezias d'animals e da plantas che viven en ina region specifica. Ma quai na tanscha betg per tgnair quint da la complexitat e da la variabladad dals organissem. La biodiversitat signifitgescha sin il nivel molecular la diversitat genetica entaifer ina spezia, ina populaziun u in individu: ils gens determineschan il caracter unic da mintga individu a l'intern da mintga spezia. La diversitat genetica è importante per permetter a las spezias da s'adattar a las midadas da las condizioni da l'ambient. E sin il nivel pli aut discurr'ins da la diversitat dals ecosistems. Questa cumpiglia tut las cuminanzas, en las qualas viven las spezias, e las interacciuns ecologicas d'ina vart tranter las spezias, e da l'autra vart tranter las spezias e lur spazi vital.

Pertge tut questi niveis d'organisaziun per discurrer da la medema chaussa? Sch'ins vul quantifitgar la biodiversitat e surtut mantegnair ella, ston ins resguardar tut questi parameters. La diversitat da las spezias na tanscha betg per tgnair quint da la biodiversitat. D'ina vart èn tschertas spezias geneticament pli diversifitgadas che autras e pon perquai s'adattar meglier a las midadas da l'ambient. Da l'autra vart na dependa la ritgezza d'ina cuminanza u d'in ecosistem betg sulettamain dal dumber da las spezias existentes, mabain da las caracteristicas da questas spezias e da lur interacciuns che dattan ina differenta dinamica a mintga ecosistem. La vita sin terra pon ins descriver sco ina «rait». Per s'imaginar questa rait d'interacciuns tanschi per exemplu da pensar a las chadainas da nutriment, nua che mintga element contribuescha al bun funczionament ed a l'equilibrio d'in spazi da viver. Mintga animal u planta gioga ina rolla, nutrescha ils organissem che sa chattan sur el/ella en la chadaina e regulescha las populaziuns da quels ch'el u ella maglia.

La preschentaziun:
Dossier «La diversitat biologica».

Dapli infurmaziuns:
chatta.ch/?hiid=1971
www.chatta.ch

Investar urgentamain en il chapital uman

Il cussegli federal ha laschè elavurar plirs scenaris davart il svilup demografic per la Svizra 2015–2045

DA MARTIN CABALZAR

Ils umans vegnan pli e pli vigli e la cumpart da persunas attempadas en nossa societat crescha ad in crescher. Quest svilup demografic na resta dentant betg senza consequenzas sin l'economia e la societat. Il cussegli federal ha preschentà divers scenaris davart il svilup demografic per ils onns 2015 fin 2045.

La populaziun da la Svizra è creschida succesivamain da radund 6,5 millioni l'onn 1985 ed ha cuntanschi 2016 radund 8,3 millioni. Ils scenaris elavurads per incumbensa dal cussegli federal cumprovan che questa tendenza vegn anc a's accentuar pli fitig ils proxims onns. Tenor il scenari da referencia vegn la Svizra numnadament a dumbrar 2045 passa 10 millioni abitants. Il scenari minimal quinta cun 9,352 millioni, il scenari maximal cun 11,032 millioni.

La piramida da vegliadetgna sa mida
En il decurs dals proxims 30 onns vegn la piramida da vegliadetgna a sa midar radicalmain. La planta actuala vegn a sa midar en ina spezia d'urna. Tenor tut ils scenaris preschentads s'estenda il spitiq da la piramida adina dapli, damai che la generaziun da las annadas grondas va en pensiun e la populaziun vegn adina pli viglia. Tut tenor il dumber da naschientschas singrondescha u sa reducescha il sochel da la piramida.

Sco la statistica e la grafica aschuntada tradescha vegn la structura da vegliadetgna a sa midar marcantamain en il decurs dals proxims decennis. La quota creschenta da gieud attempada è d'attribuir d'ina vart a la reducziun marcanta da las naschientschas en ils ultims decennis, da

l'autra vart a las fermas annadas ch'en nascidas tranter 1950 e 1970. Tras l'augment cintinuà da las aspectativas da vita cun bleras persunas en auta vegliadetgna ha anc rinforzà questas tendenzas. Sin fundament dal dumber da naschientschas che stagnescha sin bass nivel ed il dumber da mortoris che sa reducescha suenter 2045 vegn la cumpart da persunas attempadas a restar vinavant auta era sche la generaziun dals uschenumnauds «Baby-boomers» na viva betg pli en passa 50 onns.

Il scenari da referencia presumescha ch'il dumber d'uffants e giuvenils sut 20 onns vegn er a crescher levamain ils proxims onns d'actualmain 1,67 millioni sin 1,88 millioni (2030) e sin 1,9 millioni (2045).

Svilup demografic e populaziun en il process da lavur

Tenor il cussegli federal vegnan questi fac-turs demografics er ad influenzar en il decurs dals proxims onns essenzialmain il svilup da la populaziun en il process da lavur. Sin fundament da las prognosas davart la vegliadetgna da la populaziun vegn l'augment da la populaziun che lavura ad esser pli pitschen che l'argument da la populaziun totala e quai independentamain dal scenari tschernì.

La dumonda centrala en quest connex è bain co che la demografia influenzescha il svilup economic en ils pajais industrialisads. Entant che persunas giuvnas e persunas attempadas han in'influenza negativa vegn l'effect da la gruppa integrada en il process da lavur taxà per positiv. En in studi che datescha da l'onn 2015 han ins sviluppà in model teoretic che demonstrescha la correlaziun tranter demogra-

fia, innovaziun ed augment dal product social brut sin fundament da datas empiricas. La conclusiun è clera: La vegliadetgna creschenta da la populaziun e la pitschna quota da naschientschas influenzeschan a moda negativa tant la produzion sco ils tschains reals. La midada da la structura da vegliadetgna n'influenzescha betg mo significantamain la tenuta da

spargn, la prontadada far investiziuns, mabain era la forza d'innovaziun da l'economia. Las persunas en il process da lavur han tenor Ron Schmitt er in effect positiv sin il creschament economic real, ellas èn plitost prontas da far investiziuns, da ristgar insatge ed elllas èn apparentamain era pli interessadas da generar autas renditas. Da quei tut sa resultia ina bassa inflaziun.

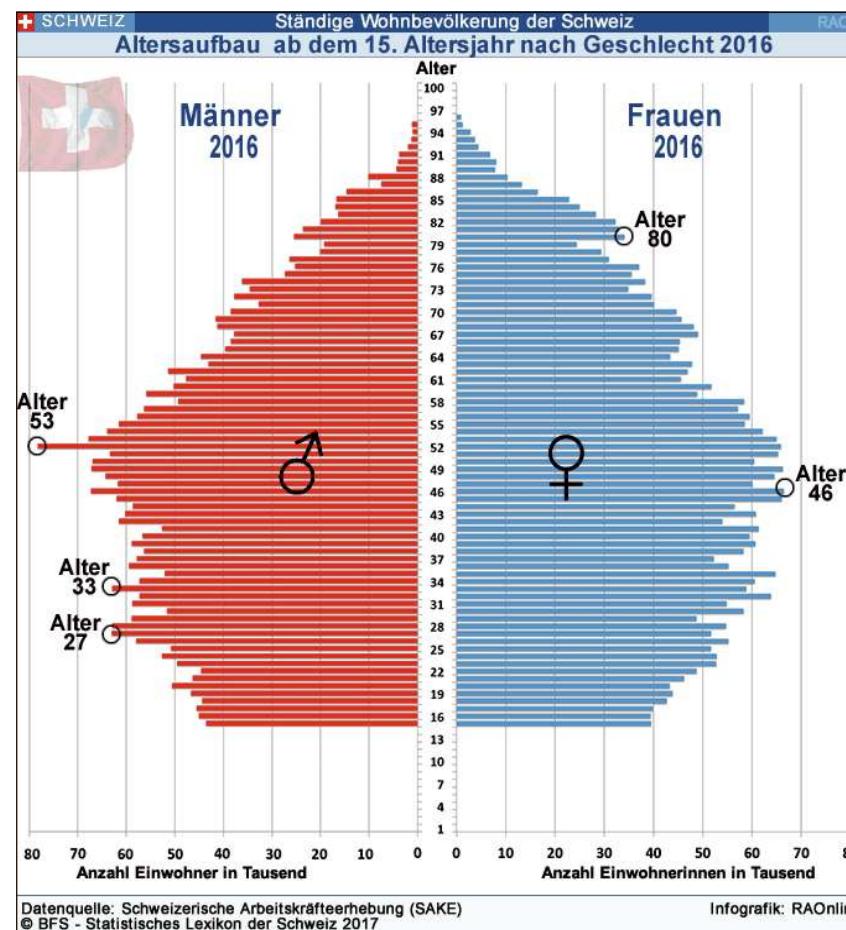
En tut ils pajais da la OECD mainian talas midadas da la structura da vegliadetgna ad ina reducziun significanta dal creschament economic e quai tant a media sco a lunga vista. Per la Svizra quinta Smith cum ina reducziun annuala da la forza da producziun da radund 0,77 per-tsclient, quai che correspundi pressapauç a la media dals pajais da la OECD.

Reducziun dal spiert innovativ en la vegliadetgna

Il medem studi pretenda era che la forza ed il spiert innovativ tschessian cun la vegliadetgna. Uschia derivian las bleras inventiuns che vegnan annunziadas al biro da patentas da persunas tranter 40 e 49 onns. Las midadas da la structura da vegliadetgna hajan in'influenza traidubla sin l'economia en general; primo vegnian las investiziuns en il chapital uman ed en la purschida da posts da lavur influenzadas entras midadas da la frequenza da las naschientschas e da la disponibilitad da forzas da lavur. Secundo haja la vegliadetgna er in effect sin las decisiuns d'investiziun e da spargn dals engaschadads en il process da lavur. Terzo haja la cumpart da las persunas giuvnas en in team in effect positiv per ils process d'innovaziun, scriva Smith.

Sviluppar novas strategias politicas ed investar en il chapital uman

Ed el vegn a la sequenta conclusiun: Probabel stoppien ils pajais industrialisads sviluppar e realisar novas strategias politicas per promover il creschament economic che vegnia influenzà fitig da la vegliadetgna creschenta. Probabel stoppien cunzunt era las investiziuns en il chapital uman vegnir augmentadas urgentamain ed a moda significanta.

La piramida da vegliadetgna sa mida marcantamain ils proxims onns ed ha uschia consequenzas significantas sin l'economia.

MAD

Schampagn sco apéritif, quai tutga tar ena tala occurrenza.

Reto Mathis, il president dals events, cun «Maître Antony», l'uschenumnà papa dals cussiniers.

Ils cussiniers da la Gronda Britannia cun lur collegas dals hotels da luxus a San Murezzan.

FOTOS A. METTLER

Piculezzas finas da buna qualitad per ils mangiabains.

DA GION NUTEGN STGIER / ANR

■ Las occurrentzas culinaricas attiran er da preschent numerus mangiabains en ils hotels da luxus a San Murezzan e vischinanza. Ils cussiniers da la Gronda Britannia conferman che er sin quella insla ha la cusschina fina en il fratemper in post fix. Il Gourmet Festival a San Murezzan tutga tar in da quels da la classa superiura e quai punto qualitad e variedat culinaria. Per persunas da bucca fina e nas fin è l'Engiadina Ota già in paradis, cun appartegnair quella regiun tar ina, cun bunamain 25 restaurants, che han 13 fin 18 «Gault Millau» puncts. Dapi 20 onns vegnan a la fin da schaner cussiniers da l'entir mund a San Murezzan e chaschunan cun lur cusschina extraordinaire che la purschida culinaria ca vegn anc pli singulara. Esser da la partida al Gourmet Festival è per mintga cussinier da renum internaziunal, bler dapli che be onur. Ils mangiabains vegnan lura er en rotscha e quai schizunt per singuls cussinunz che datan cun lur cusschina particulara novs

impuls a la gastronomia en l'Engiadina Ota. Numerus giasts vegnan mintg'onn be pervia da l'emna culinaria a San Murezzan per giudair las bunas tratgas, l'atmosfera speziala e lura el glamour che tutga tar ina occurrenza cun ina tala societad illustra.

Il pretsch è strusch in tema

Tar ils gourmets è il pretsch per esser da la partida a las 40 occurrentzas culinarias strusch in tema. Vesair ed esser vesi è la devisa tar il Gourmet Festival, uschia ch'il pretsch è secundar. Per il pretsch da 45 francs fin 550 francs per occurrenza vegnan er purschidas aventuras culinarias sco strusch tar in auter festival per mangiabains. La gronda parti è bain stada l'avertura dal festival en il Kempinski Grand Hotel des Bains a San Murezzan, nua che las 400 persunas è stadas fascinadas da la glamur englaisa ed anc pli fitg da las piculezzas finas e da bun gust dals otg cussiniers e da la cusschina da la Gronda Britannia. En tuttas modas e manieras in event culinari cun in punct culminant suenter l'auter.

En cusschina tar ils cussiniers

Ils diners da gala en ils hotels da tschingstailas èn lura er adina ina part dal Gourmet Festival ed er qua vegn be servì il meglier ed il pli bun. Popularas èn lura er las diversas degustaziuns, saja quai da vins e schampagn, da grappas e liqueurs, da chassiel e da charn sco er da tschigulatta ed auters dultschemes fins. Bunamain legenda è lura la uschenumnada «Kitchen Party» en il Badrutt's Palace hotel a partir da las 22.30, nua che tutt dastgan guardar als cussinunz en las padellas e gist degustar las bunas chaussas en il lieu (330 francs per persona). La curuna per mintga participant da l'emna per gourmets è bain il grond final en il Kulm Hotel da damaun venderdi a partir da las 19.00. Da quellas uras cumenza il grond banchet da gala, (550 francs per ina persona), nua ch'ivegn servì in menu cun divers plats e quai en la sala, decorada da festa a la moda englaisa, da l'hotel da luxus. Mangià vegn al «Table d'Hôte», vul dir tutt èn tschentads comunaivel a maisa e sa laschan ir bain cun tratgas da buna qualitad che vegnan preparadas quest onn dals cussiniers da l'Engalterra. Bun appetit!

Ariane Ehrat, directura turistica da San Murezzan, flancada dals dus hoteliers Urs Höherer (san.) e Felix Dietrich.

L'avverta ha già lieu en la sala dal Kempinski Grand Hotel des Bains a San Murezzan.

Schampagn sco apéritif, quai tutga tar ena tala occurrenza.

■ PUNTG DA VISTA

La paja vegn mo zacur'ina giada

DA CLAUDIA CADRUVI / ANR

As'imaginai suandanta situaziun. Vus lavurais sco in bov. U sco ina furmicla. Vus lavurais mais ora. Forsa schizunt onns. Vossa lavur As absorbescha mintgatant uschè fitg che Vus na realisais durant gentar gnanca, sche Vus mangiais capuns u raviolis. Sch'il figl As dumonda, «Bab, tge dat 4 x 4?» lura respundai Vus, «Na sai betg, dumonda la mama.»

Malgrà che Vus lavurais a la scrivania, sentis Vus symptoms corporals. «Pertge hai jau mal il dies, jau n'hai gea betg truschà maulta», As dumandais Vus. Ma Voss'ambiziun da prestar buña lavur, e Vossa tema ch'i gajaja tut en las chautschas, è memia gronda. Perquai dola la totona, ed i fugatscha tranter las spatlas.

Tut quai na fiss anc gnanca uschè nausch. Il mender è che Vus obtegnais mo mintga zacuras ina giada ina paja. Sulet, sche Vus avais il cletg ch'insatgi fa stim da Vus, e quest insatgi è en la dretga posiziun ed ha la grazia da manegiar: «Bain, quest cumpong ha fatg buna lavur. A quel dain nus insatge.» Sulet lura obtegnais vus daners. Uschiglio betg.

Vus pensais probabel: «Insatge uschia è nunpuissaivel. Quai è inventà e stravagà.» Igl è vair, igl è in exemplèl fictiv. Ma tuttina constat el. Exact uschia èsi per ils

megliers scripturs da noss pajais. Els lavuran e gudognan lur paun da mintgadi sco descrit qua sura. E sco ditg, els na gudogna betg il paun da mintga di, mabain mintga zacuras ina giada in flotta buccada charn. Il rest da l'onn stuessan els endirar fom, sch'els na faschessan dasperas betg in job parzial, u sche la partenaria na procurass betg per l'entrada.

La paja dal scriptur ha sper sia l'incalculabladad anc in auter dischavantatg. As imaginai ina giada: Vossa paja na vegness betg pajada sin Voss conto. Anzi, per che Vus vegnis tar Voss daners, stuessas Vus prender part ad ina ceremonia durant la quala la paja vegniss surdada. I pudess esser che questa ceremonia avess lieu in pèr tschient kilometers davent da voss domicil. Eventualmain stuessas Vus extra far liber in di per pudair ir a la ceremonia. Sche la ceremonia avess lieu la saira, stuessas Vus anc pernottar là.

Forsa duvrassas Vus schizunt ina nova garderoba, perquai che talas ceremonias èn magari pulit noblas. Durant la ceremonia vegniss spetgà che Vus tegnis in pled intelligent, scharmant, critic, divertent, maisudì. Ed il davos faschessas Vus in pitschen enclin devozius per engraziar che Vus essas vegnids resguardads e betg in auter pauper galiot da Voss collegas-scripturs.

Quai è la realitat dals scripturs da noss pajais, betg

dals hobby-scripturs, mabain da quels che scrivan a moda profesionala. Els obtegnan mintga hahias ina giada in premi, e da quel manglassan els viver. Pertge las tantiemas dals cudeschs tan-schan, sch'i va bain, gist per cumprar pampers per il pop. Per pli gronds hoppers betg.

Forsa schais Vus uss: «Ma in premi na pon ins betg compareglier cun ina simpla paja. In premi porta reputaziun ed onur.» Teoreticamain è quai gist. Ma en la pratica n'obtegna in autur strusch autras indemnisiuns. E sch'ins na po betg trair vi la famiglia cun ina paja, fan ins quai halt cun premis.

Damaun ha lieu a Soloturn la surdada dal Premi Schiller. Scripturs da tuttas linguas svizras vegnan onurads cun premis dotads cun 5000 u 10 000 francs. Il scriptur rumantsch Leo Tuor obtegna il premi per il cudesch «Settembrini – Veta e meinis». Ils scripturs tudestgs Thomas Hürlimann e Christian Haller vegnan onurads per «Vierzig Rosen» e per la «Trilogie des Erinnerns». La scriptura da la Svizra franzosa José-Flore Tappy vegn onurada per sia ovrà completta. En la Svizra taliana van ils premis a Pietro De Marchi per «Replica» ed a Gilberto Isella per «Corridoio polare».

La ceremonia cumenza a las 17.00 en il «Landhaus».

La giumentetgna svizra ha già comprà il Rütli

Regal da la Societad svizra d'utilitat publica al Cussegli federal

DA JOHANN ULRICH SCHLEGEL

Avant 150 onns, ils 2 da fanadur 1860, ha la Societad svizra d'utilitat publica (SSUP) regalà al Cussegli federal il Rütli sco uscheditig «dretg inalienabel». Tar questa acziun ha la giumentetgna da la Svizra giugà ina rolla impurtanta. Enfin oz è quest cleragl al Lai d'Ursera, enzuglià d'idilla, mits e romantica, restà in simbol istoric pussant per l'entir pajais. La SSUP è veglia. Ella festivescha quest onn ses 200avel anniversari. En noss context interessescha l'istorgia rapportada dal cronist Fritz Aebli davart il via di en bartga dals delegads l'atun 1858 sin il Lai d'Ursera. «Ils signurs da la Societad svizra d'utilitat publica èn en viva discussiun, cura che la bartga s'avischina al prà dal Rütli. 'Tge mai vul ins construir qua?', vul savair il decan Friedrich Haefelin da Wädenswil. Ils passagiers contemplan attentamain ils mirs da fundamenta gia auts sin il prà dal Rütli. 'Tge vulais?', di il chapitani. 'Il Rütli' è proprietad privata da Michael Truttmann da Seelisberg. El vul construir in hotel sin il prà. Gia oz dastgain nus debartgar qua e passar sin il prà mo cun consentimenter dal proprietari.»

La protesta è perfetta. Ils signurs vezan en privel la tigna da la Svizra, il simbol da la libertad dal pievel. Arrivads a Brunnen è la chaussa clera: il president da la SSUP declera a la cumpagnia ch'ins vegnia immediat ad intervegnir.

Il prà dal Rütli e sia simbolica

L'istorgia è vegliarda e sa transfurma en il decurs dals tschientaners ad ina legenda. Ma questa legenda ha dapli impurtanza realistica che millis fatgs apparentamain fitg bain documentads sin ils mantuns da rument da l'istorgia mondiala. Il 1291 è l'origin da la Svizra. Trais eroxs, in representant dad Uri, in da Sviz ed in da Sutsilvania, engiran solennamain da sustegnair in l'auter cunter chastellans esters. Ils Trais Confederads prestan l'engiramēt il pli sontg, da sfratgar las chadai-nas che tegnan en slavitud las communidas da lur valladas, da stegtschar ils chastellans brutals dals chastells-fortezza e da restituir la libertad dal pievel e dal pajais.

E questa empermischun, quest engiramēt ha già lieu tenor la ditga sin il Rütli. L'eveniment è vegni tradi a buca e documentà pli tard en scrit. Co che la chaussa è sa slegada en detagi na savain nus betg. Nus savain però co ch'ins carstgauns en Svizra, gea en vastas parts dal mund, s'orienteschian e sa tegnan dapi tschientaners enfin oz vi da questa episoda istorica: la realisaun da la libertad e la veglia da cumbatter per quella.

En Svizra è quest canon, questa istorgia da liberaziun per uschè dir impegnativa, daventada in ulteriur elemēt central da l'identidad dal pajais.

Il pli grond impuls da mitologisaziun, géa ritualisaziun, è però vegni pir en il 19avel tschientaner, e quai nà da la Germania. Friedrich Schiller cree-scha il drama famus da «Guglielmo Tell» e suenter la premiera il 1804 cumenza ina vaira campagna triumphala dal drama, betg mo en Svizra, mabain en tut il mund.

Danunder vegn questa simbolica centrala da la Svizra, questa creadra d'identidad ordvart ferma? La Svizra n'ha nagina omogenitad, per exempl geografica u linguistica, d'in pievel cun trats specifici naturali. Ella n'ha nagin monarc. Ed ella n'ha gnanc in center. Impurtants experts da dretg public han perquai gia dadit determinà en il dretg public svizzer la noziun da la nazion fundada sin la voluntad.

Damai essan nus in pievel, in pajais

La prada dal Rütli è daventada il simbol per la naschientscha da la Confederaziun svizra.

KEYSTONE

Il rampign cun la giumentetgna da la Svizra

L'iniziativa è vegnida da Turitg. Là ha la SSUP fin oz sia sedia. Friedrich Haefelin ha proponì da comprare il Rütli cun agid d'ina collecta naziunala. Ins è alura sa mess en contractivas cun il proprietari actual Michael Truttmann. Quel ha consentì da vender il Rütli per il pretsch da 55 000 francs.

Il prà cumpiglia ina surfatscha da raddund 50 000 m². La construcziun planisada e già cumenzada da l'hotel è vegnida annullada. Sco da vegl ennà han ins desistì da tutta monumentalità. I dat ina pitschna ustaria, in prà per far picnic, in bigl cun aua da la funtaunas dal prà ed in pitschen museum. In lieu da sbartgar permetta in access cumadaivel sur il lai; percuter è la via champastra lunga e bler pli stentusa.

Lain returnar al temp da l'acziun da la SSUP il 1858. Co dueva la collecta per comprare il Rütli vegnir organisada?

Ils 3 da mars 1859 han ins fatg in appal sin plaun federal ed è sa drizzà directamain als uffants. L'emoziunalität e sentimentalität dal patriotissem èn sa laschadas coliar raffinadament cun l'idea commoventa ch'ins uffants s'engaschan per il salvament dal Rütli. Il rampign ha funcziunà. Era sche las contribuziuns dals uffants da scola han importà mo ina pitschna part da las ulteriuras donaziuns per part fitg generas, schizunt da l'exterior, ha il gest simpatik tuttina sveglià ina motivaziun ch'è sa fatga valair en general. Ins ha riminnà en tut la loscha summa da 95 19.31 francs. Tge che questa summa muntava da quel temp pudain nus ans imaginär, sche nus empruvan d'eruir tge valor ch'il franc aveva: la capacitat da cumpira dals 95 000 francs rimmnds quella giada corrispunda ad ina valor odierna da var quatter millions francs.

La SSUP ha engrazià a la giumentetgna svizra cun in ulteriur grond gest, numnadament cun regalar a mint'ufant sco regurdanza in maletg dal Rütli. Ella ha reparti passa in quart million maletgs. Il 1907 ha il president federal Eduard Müller ludà a chaschun d'ina festa commemorativa da 600

onns la participaziun da la giumentetgna svizra sco «singula in sia modà, gronda e sublima en sia simplicitad uffantila». L'engaschament da la SSUP ha el commentà sco suonda: «La tigna da la libertad na dueva betg vegnir perclitada; ils uffants dal pajais èn sa radunads enturn ella e l'han protegida sco in stgazi.» L'engaschament dals uffants dat al Rütli salvà ina valur supplementara.

En in document da fundaziun dals 2 da fanadur 1860 ha la societad surdà il Rütli al cussegli federal sco «proprietad naziunala inalienable». Il cussegli federal ha confidà a la societad l'admiraziun dal lieu. Ina cumissiun dal Rütli, integrada en la societad, ademplescha questa incumbensa.

Danovamain ina renaschientscha dal Rütli?

Igl è interessant ch'i sa derasa puspli suenter onns da contemplaziun naziunala plitost quieta, nov malraus sin il Rütli. Atgnamain n'è quai betg surprendent. Il pajais e la populaziun svizra ristga danovamain – e quai a moda fitg sumeglianta sco vers la mesadad dal 19avel tschientaner – da perder in aut grad d'identidad genuina svizra.

Nus savain adina pli pauc en tge direzioni che noss pajais sa mova, tge che caratterisescha la Svizra e tgi che nus sezess essan. Tut sa mida a moda rasanta. Las ragischs balluccan. Blers umans turnican sco feglia en il vent, senza finamira, per casualität e senza cunituidat. Questa situaziun creeschia mal-segirezza. La contrareacziun è da puspli cuntanscher segirezza e chattar su-stegn. E gist en quest mument tschertga l'uman ina risposta sin la dumonda, tgi e tge sun jau insumma. Danunder vegn jau e co guarda quai ora là? La soluziun è alura istorgia raquintada, la descripziun da la derivanza. L'ancra vegn bittada.

E perquai avain nus davaira il fenomen surprendent ch'i dat dapi intgins onns puspli festas naziunala sin il Rütli – bain in pau artifizialas, perquai ch'ellas vegnan adina pli curtas e bunamain hecicas. La hecica ed il malraus s'augmentan en quest lieu mitic

da tala maniera ch'il president federal Samuel Schmid sco politicher da la dretga vegn il 2005 insultà e tschivlora. La confusiun vegn evidenta, sch'ins patratga ch'ils disturbadores n'eran fors betg extremists da la sanestra, mabain per la gronda part members d'ina gruppaziun da l'ala dretga.

Sco già avant 150 onns sa radunan però er ihs sanestres sin il Rütli per chat-tar danovamain identidad, ragischs e simbolica. Ma l'atmosfera è daventada pli agitada, pli pertutgada e cumplitgada. I manca la concilianza, quai che lia. Il 1. d'avust 2007 ha la cussegliera federala Micheline Calmy-Rey fatg in pled sin il Rütli. Era sia festa è vegnida disturbada. Ina pitschna chargia explosiva è detunada. Intgins tschofs pastg èn vegnids donnegiads, uschiglio nagut auer. Tant en il cas da Schmid sco da Calmy-Rey stattan las reacciuns teatralas, gea bunamain istericas da las medias en nagina relaziun cun ils eveniments effectivs.

Questa teatralica corrispunda però exactamain al malraus che resulta da la perdita da maletgs e ragischs che creeschian identidad. Ed i na dat nagins indizis ch'indtgassan in'unun simbolica da la sanestra e la dretga, sco quai ch'igl è stà pussaivel tranter liberals e conservativs il 1860. Il numnader il pli pitschen pussaivel, per la sanestra e la dretga, numnadament il pli custaivel bain da la libertad, simbolisà e per uschè dir concretisà en il Rütli, na cuntaschan da preschent ni il champ politic da la dretga ni quel da la sanestra. Omadus tendeschian vers in dirigissest statal crescent. Ina nova dictatura dal conformissem creeschia in scumond da patratgar e tabus d'imaginaziun. E questa dictatura d'opiniun daventa la funtauna d'individis politicamain betg pli confurms, da quels da la dretga e da la sanestra, che na vulan betg esser d'accord cun l'apparenta political correctness dals etablis. En num da la libertad, la qual vegn tenor els zappitschada gist sin il Rütli, protestan els. Igl è in protest sco il 1858. I n'è betg da surveair che quest protest daventa oz pli desperà e cun quai pli aggressiv. L'emprim cun pleuds, pli tard cun ovras.

Andriu Deplazes. Egl s cotschens

Premi d'art Manor Cuira 2019

■ (cp) En il rom dal premi d'art Manor ha Andriu Deplazes (*1993, Turitg) realisà sia exposiziun individuala fin ussa la pli cumplessiva. Ultra da ses maletgs en ieli mussa el per l'emprima giada ovras sin palpiri. La promozion impurtanta survegn in artist giuven che preschenta – sco observatur attent da noss temp – in'ovra fitg autentica da pictura e da dissegns. En l'avradad da las colurs psicadelicas da ses maletgs en ieli vesain nus persunas sfiguradas e plantas che sa scuflan. Corps sa manifesteschan sco mantels vids. Fritgs van en mal en guauds che sa derasan. L'artist cun räischs grischunas sviluppa en ses maletgs in mund da siemi tranter l'apocalipsa ed il paradis. Il resun da las cuntradas inex-

plitgablas da Peter Doig u da las creatiras florealas surrealisticas da Max Ernst seran ils maletgs dad *Andriu Deplazes* en ina rait d'associaziuns davart dumondas actualas.

La sexualitat u il terrorissem èn temas perceptibels cunzunt en ils dissegns. In motiv che sa repeta è l'attentadra da suicidi cun burca e tschinta explosiva. Deplazes la preschenta violenta ed a medem temp vulnerabla e mussa uschia ina cuntradicziun existenziala. Creatiras androginas preschenta l'artist en ina voluptad nunsentenziabla e las permetta da sa perder en quella senza resguardar convenziuns moralas. Malgrà clers motivs sa refusen las ovras ad eveniments reals. Sa reducind a fatgs fragils ed efemers rendan

sias lavurs sin palpiri plitgunsch visibels noss maletgs interns profunds. Directament ed en moda exigenta creeschon els in'atgna realitat che s'effectuescha suror l'ur dal dissegns.

Tar l'exposiziun cumpara – en la chasa editura per l'art modern – in catalog ritgamain illustrà cun contribuziuns da *Julie Enckell-Julliard, Damian Jurt e Stephan Kunz*.

Biografia curta dad Andriu Deplazes

1993 naschi a Turitg, viva e lavura a Brüssel ed a Turitg

2012–2016 bachelor art figurativ, Scola auta d'art da Turitg

2016 program d'Erasmus a la Luca School of Arts Brussels

2017 premi d'art da l'assicuranza Helvetia

2019 dimora da lavur a Marsiglia

Vernissascha/surdada dal premi:
Venderdi, ils 13 da settember 2019 a las 18.00

Cun Andriu Deplazes, co-directur Stephan Kunz e curatur Damian Jurt.

Surdada dal premi:
Pierre-André Maus, commember dal cussegl d'administraziun Maus Frères SA, Genevra

Exposiziun:
Dals 14 da settember 2019 fin ils 12 da schaner 2020

Discurs d'art:
Gievgia, ils 26 da settember 2019 a las 18.00

Andriu Deplazes en in discurs cun curatur Damian Jurt

Visita guidada:
Dumengia, ils 3 da november 2019 a las 11.00
Vistita guidada tras l'exposiziun «Andriu Deplazes»

Andriu Deplazes.

MAD

Migraziuns en Europa oz

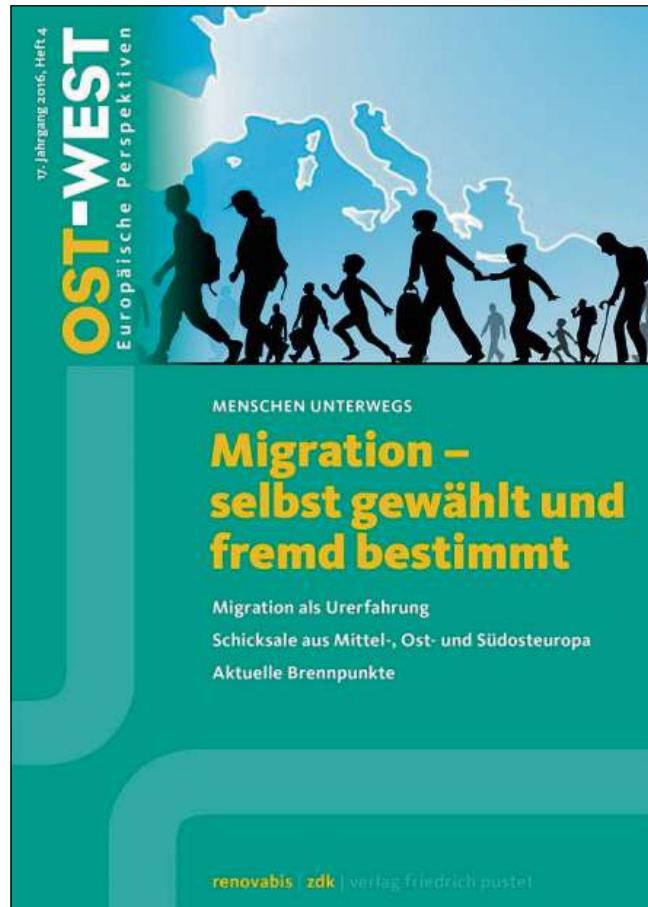
Sfida per nossas societads

DA GUIU SOBIELA-CAANITZ

■ La revista tudestga «Ost-West» ha intitulà ses numer 2/1915: «Migration – selbst gewählt und fremd bestimmt». Quai è in tema actual er en Svizra. Da pi trais onns è nossa vita politica dominada d'in text intitulà: «Cunter l'immigraciun da massa» ed inserà 2014 en l'art. 121 da la Constituziun federala. Ils 16 da decembre 2016 han las chombras vuschà ina lescha d'applicaziun da lezzas prescripcions novas, ma las discussiuns en chaussa van enavant. Il fascichel surmenziunà resta pia ordvart actual era tar nus. Sia redacciun renda cunzunt attent a la contribuziun politologica d'Alois Glück, il qual ha presidià 2009–2015 il Comité central dals catolics tudestgs. Glück «suttastritga oravant tut la responsabladad da l'Europa (...). El manegia che nus na possian betg mo profitar da la globalisaziun, ma che nus stoppijan ans chapir 'sco ina cumianza globala da destin'» (p. 242). I suonda ina resumaziun da ses artitgel (pp. 311–316).

I fa prescha

Glück introducescha ses essai cun in citat da Gerd Müller, minister federal tudestg dal svilup: «60 millioni fugitivs sin il planet sbragian, en il vair senn dal pled, per vi da l'ingiustia dal mund. Nus stuain finalmain encleger che nus pudain schliar ils problems dal planet mo ensemes, ubain che nus na pudain tuttina betg als schliar (...). I vegn prest a fin cun la distinciun tranter l'emprim, il segund ed il terz mund. Oz datti mo pli in mund, e per quest mund essan nus responsabels» (p. 311). Glück commentescha: «Papa Francesco ha descrit la realitat politica e sociala, en verdad, sco 'globalisaziun da l'indifferenza'. Quel svilup mundial na pertugava l'emprim betg directamain nus sco Europeans (...). Nus essan vegnids alerts pir cur ch'umans èn arrivads tar nus, ans confruntond cun lur desperaziun. Tar nus, en nossa societat tudestga, han fugitivs e migrants mobilisà glieud ferma e glieud flaivla. Ils fermes èn s'engaschads en in'unda ch'ins resguardava sco quasi nun-pussaivla; ina 'cultura dal bainvegni' maiudida èsa s'plegada en Germania. L'arrivada andetga d'ina tala quantitat d'umans basegnus ha dentant era provotgà odi, tenuta ostila, brutalitat e violenza en il linguatg ed il deportament (...). Ussa, per agir, faja prescha da sclerentar nossas normas, nossa mentalitat e l'orientaziun da nossas valurs (...). L'Europa en cumianza sto oravant tut prender l'entira paletta da las mesiras basegnaiwas a curta e lunga vista. Quai è la gronda sfida per ils pievels e per la politica da l'Uniun europeica. Lezza gieva dapi onns adina dapli ord l'auter. Ins vesu che culturas, societads e genesis dals singuls pajais europeics sa distinguon bler dapli che quai ch'ins negiava fin qua. Quella crisa da la politica cumianiva en Europeica è stretgamaian

Frontispizi da la publicaziun discutada. FOTOS MAD

entretschada cun crises multifaras internas en las societads dals blers commembres da l'UE, sco era cun ina crisa globala da fidonza» (pp. 311–313).

Solidaridad

L'autur vegn concret: «Per agir en vista a questa midada profunda basegn'ins urgientamain insaquantas chapientschas fundamentalas e normas cumianivas. Nus, gis sco cristians, avain duairs; lezs n'astgain nus betg surlaschar a surmanaders populists da la sanestra u da la dreitga. Nus stuain prender serius quitads sco quel da perder l'atgna identitat, da patir d'ina surpopulaziun estra u da vegnir dominads d'esters; quests privels stuain nus cumbatter en autra guisa ch'ils naziunialists (...). Ins sto cunzunt chapir che l'Europa na po viver sco in'insla quieta amez in mund adina pli agitá. Sco Europeans dependain nus stretgamaian da la cooperaziun cun auters pievels, pajais, continents e sistems politics fitg differents. Oravant tut il baineser en Europa deriva per gronda part da la lavour da bleira gieud e da las funtaunas da materias primas en outras regiuns dal mund (...). Nus stuain chapir che nus furmain ina cumianza mundiala da destin adina pli stretga, e quai betg mo areguard l'economia u la midada da clima, mabain era per las crises politicas e lur consequenzas (...). Ins na po betg responder cun eriger ina 'fortezza europeica' (...). Ina politica europeica orientada a la valor po mo muntar mesiras segund las normas dal dretg, da la lescha e da la dignitat umana (...). Ins na po seguir betg beneventar en Europa tut la gieud basegnusa, ma nus

stuain gidar effientamain umans en ils conturns da l'Europa sche la guerra ha ruinà lur vitas ed il fundament da lur existenza (...). Ins sto definir prioritads, ma quai n'astga betg muntar stgisas bun-martgadas per mesiras defensivas. Nossa responsabladad solidarica areguard carstgauns basegnus pretenda che nus feitschian il pussaivel e surpiglian perfin stentas e grevezzas (...) Quai vala cunzunt per mesiras ch'ins pudess realisar spert cun buna veglia per megliorar la situaziun dals umans en ils giganteschs champs da fugitivs enturn la Siria, en Libanon, Jordania ed er en Turchia» (pp. 313–314). L'autur concludea cun far endament «la norma da la dignitat umana e sias consequenzas. En il mintgadi vul quai dir respectar ils conumans, senza resguardar lur razza, vegliadetgna, vitalitat u basegn d'assistenza. Quai vala era per carstgauns d'autra cultura e religiun (...). Las vastas e profundas midadas en nossas societads, sco er ils svilups globals, ans sforzan d'emprender, ponderar e decidir» (p. 316).

Resguardar l'Africa

La davosa admoniziun da l'autur vegn forsa a far smirveglar in public svizzer: «Per l'Europa è l'Africa il problem decisiv» (p. 315). La geografia po gidar a chapir quai. Da la Creta a la Sicilia ed a l'Andalusia cuntansch'ins spert la riva mediterrana da l'Africa, patria d'in dals pli gronds filosofs e teologs da nossa cultura: Aurelius Augustinus (354–430). Lez continent, cun las inslas (cunzunt Madagascar), ha ina surfatscha da var 30,3 milions km² ed ina populaziun da var 1,1

milliarda umans. Era la Germania posse deva ina giada parts da l'Africa; la pli vasta ha num oz Tanzania. Glück punctue scha: «En ils blers pajais africans ha passa la mesadad da la populaziun damain che 25 onns. Per 2050 preves'ins sur duas milliardas olmas en Africa. Sche quella popula ziun na vesa betg perspectivas da vita degnas d'in uman vegn ella ad emigrar. Nus (...) stuain discutar en verdad las consequenzas da nossa moda da viver per las condizioni naturalas d'esistenza en quels pajais. Quai vul dir debattar one stamain davart las reglas dal commerzi mundial per sfruttar entiras regiuns africanas tirond a niz materias primas impurtantas per noss svilup, sco era las consequenzas parzialmain catastrofals per ils spazis vitals e per l'explozaziun dals umans (...). L'Europa basegna, sia en ses agen interess, ina strategia politica cumianiva per sviluppar l'Africa, continent fin ussa per gronda part tralascia. L'Europa na basegna pia betg mo ina politica cumianiva dals fugitivs, mabain er ina politica africana coordinada (...). I sa tracta d'ina furma nova da perspectiva globala e solidarica» (pp. 315–316).

Umans senza vistas

L'octobre 2016 ha la chanceliera federala Angela Merkel fatg visita a l'Africa, t. a. a la republika dal Niger (1 267 000 km², 19 899 000 olmas). Quest pajais amez il continent è limitrof da l'Algeria e da la Libia encounter nord, dal Mali encounter vest e da la Nigeria encounter sid. «Die Welt» (Berlin) dal 10 d'octobre 2010 ha publità in'intervista da Gogé Maimouna Gázibo (Niamey), scheffa da l'agentura dal Niger cunter la contrabanda cun migrants. Lezza ha declarà: «En la prima emna d'october èn 13 000 umans emigrads da qua vers la Libia e l'Algeria (...). En Europa na chapesch'ins betg ch'ils emigrants èn unfrendas da la paupradad. Ins sto eliminar questa mancanza da vistas en ils pajais da derivanza. Quella gieud merita dignitat, era sche nus fermain lur via di. L'Organisaziun internaziunala per la migraziun ha stgaffi centers da repatriaziun per tgi che renunzia a ses viadi e vul turnar en ses pajais; ma quai na tanscha tuttina betg (...). Nus basegnain agid per ils umans che nus tschiffain, cunzunt ils uffants e las femnas. Nus basegnain era centers nua ch'ins infurmescha tgi che vul emigrar davart ils privels dal viadi (...). En la Sahara chattain nus mintga emna baras ch'ins na po betg identifitar, evidentamain emigrants (...). I n'è betg illegal d'entrar en il Niger; nus astgain intervegnir pir sch'il convoi va en la Sahara, pia encounter la Libia (...). En Mali e Nigeria, pajais limitrofs dal Niger, datti bler terroristes; nus stuain savair tgi che sa chatte tar nus ».

* Migration – selbst gewählt und fremd bestimmt. En: «Ost-West» 4/1916, Regensburg (Verlag Friedrich Pustet, ISSN 1439-2089), pp. 241–316.

Cun saivs e barricadas na pon ins betg schliar il problem dals fugitivs.

Fugitivs da l'Africa sin lur viadi intschert vers l'Europa.

Efets da la schelira permanenta en Bregaglia.

MAD

Schelira permanenta e crudadas da grippa

Mesiraziuns en Bregaglia sco project da la ARGE ALP

■ (cc) Cun radar e radis infracotschens emprovan perscrutaders vi dal Pizzo Cengalo en la Bregaglia da survegnir dapli enconuschientschas davart bovas e crudadas da grippa. Il project da la Cuminanza da laver da las regiuns alpinas sut la batgetta dal Grischun duai gidar a percorscher ed a survegiliar meglier instabilitads da la grippa en il territori alpin. Ils ultims onns èn vegnidas registradas en regiuns autalpinas dapli bovas e crudadas da grippa en regiuns da la schelira permanenta. Tals eveniments pon far directament u indirectamain gronds donns vi d'abitadis, vi da meds da traffic e vi d'ulteriuras infrastructuras e chaschunan adina puspè restricziuns considerablas en il sectur turistic.

In dals exempels ils pli prominentes dastrgass esser la crudada da grippa al Pizzo Cengalo (Bregaglia) ils 30 da december 2011. Sco consequenza directa da quest eveniment han sendas da viandard popularas e rutas da rampignar enconuschentas stuì vegnir serradas. Fermas precipitaziuns han alura chaschunà la stad 2012 pliras bovas or dals sediments da la crudada da grippa. Quellas èn arrivedas per part fin giu a Bondo, nua ch'ellas han fatg gronds donns.

Il project «Influenza da la schelira permanenta sin bovas e crudadas da grippa»

da la Cuminanza da laver da las regiuns alpinas (ARGE ALP) ha fixà la finamira da chapir meglier ils mecanissem da statgament da bovas e da crudadas da grippa en la schelira permanenta e da far sin basa da las enconuschientschas tranter auter in catalog, sut tge circumstanças ed en tge situaziuns ch'ins sto pligtunsch far quint cun tals evenimenti. Il project è vegnì lantschà l'onn 2012 e duai esser terminà fin l'onn 2015. Al project sa participeschon l'uffizi da guaud e privels da la natira dal Grischun, la vischnanca da Bregaglia, ils biros d'experts Bonanomi SA e Terrarsense, il WSL institut per la perscrutaziun da la naiv e da las lavinas SLF, la scola politecnica federala da Turtig e l'uffizi da geologia da Bulsaun.

Questa stad vegnan mesirads cun in radar movimenti en la paraid-crap dal Pizzo Cengalo. Cun il radar pon vegnir constatads movimenti en la dimensiun da millimeters. Parallelamain a quai vegnan fatgas registraziuns cun radis d'infracotschen che permettan conclusiuns davart las temperaturas dal grip. La speranza è quella da gudagnar novas enconuschientschas davart movimenti da grondas paraids-crap che vegnan chaschunads da las temperaturas.

Las mesiraziuns vegnan alura evaludas e discutadas la primavaira 2014 en in lavuratori cun expertas ed experts da

tut ils stadii commembres da la ARGE ALP.

Survista da la ARGE ALP

La ARGE ALP ha l'intent d'apropfundar la conscientia dad esser responsabel per il spazi da viver alpin, ed ella vul sviluppar vinvant questa conscientia en moda persistenta per il bain da las abitantas e dals abitants. A la cuminanza da laver, ch'è vegnida fundada l'onn 1972 en il Tirol, appartegnan diesch pajais federativs, regiuns e chantuns da quatter stadii. Commembres èn ils chantuns svizzers Grischun, Son Gagl e Tessin, ils pajais federativs austriacs Salzburg, Tirol e Vorarlberg, il pajais federativ tudestg Baviera sco er las regiuns talianas Tirol dal Sid, Trient e Lumbardia. Presidiada vegn la ARGE ALP mintgamai per in onn d'in da ses commembres. Actualmain è quai il Trentino. Ulteriuras infurmaziuns sut: www.argealp.org.

Per geniturs
d'uffants
tranter 6 e
13 onns

Recumandaziuns per ir enturn cun medias digitalas

www.jugendundmedien.ch

BUN DA SAVAIR

Medias digitalas èn omnipreschentas en il mund dad oz – er per uffants. Els vesan, co ch'ils creschids communityeschon sur l'internet, s'infurmeschan online ed utiliseschan medias digitalas per il divertiment. Els consumeschan dentant er gia sezs cuntegns online, saja quai durant il temp liber u per la scola. En connex cun ir enturn cun las medias sa tschentan perquai bleras dumondas als geniturs.

Ina chaussa è segira: Per ch'ils uffants emprendian dad ir enturn cun las medias digitalas en moda segira e cun responsabludad, dovràn els accumpagnament e sustegn – ma er la pussaivladad da far atgnas experientschas e d'experimentar en in rom protègi.

Uffants èn individis cun svilups fitg differents. Pervia da quai n'èn reglas e restricziuns che sa basan mo sin la vegliadetgna savens betg cunvegnentas. Tuttina datti **puncts d'orientaziun** per ils geniturs e per otras personas da referiment en il mintgadi.

Cun nossas recumandaziuns As vulain nus encuraschar d'As avischinari cun ina tenuta positiva e creativa a la dumonda da l'utilisaziun da las medias, da scuvrir cuntegns ensemes cun ils uffants, da fixar reglas sco er da concepir sapientivamain il diever da las medias digitalas.

RECUMANDAZIUNS

GUARDAI DA CONCEPIR IL TEMP LIBER EN MODA EQUILIBRADA.

Guardai ch'ils uffants na s'occupian betg mo cun medias digitalas, mabain sa deditgeschian er ad otras activitads da temp liber – per exemplu ch'els sa movian al liber, fetschian sport u sa scuntrian cun uffants da la medema vegliadetgna. La lungurella na sto betg veginr cumbattida immediatamain cun consumar medias al monitur. Evitai ina inundaziun permanenta. Sch'i veginan consumadas medias al monitur avant che ir a letg, èsi pli difficil da sa durmentar.

FIXAI CUMINAIVLAMAIN IL TEMP AL MONITUR.

Fixai sche pussaivel ensemen cun l'uffant, quant ditg ch'el dastga passentar mintga di u mintga emna davant il monitur (per exemplu in'episoda d'ina seria u ina runda d'in game). Mettai clers cunfins e guardai che quels veginian observads. En cas che las cunvegas na veginan betg observadas, ston las consequenzas esser cleras d'emprim ennà.

ACCUMPAGNAI ILS UFFANTS, CUR CH'ELS DOVRAN L'INTERNET.

L'internet porscha schanzas e ristgas. Gidai ils uffants a s'orientar en l'internet, als accumpagnai en l'internet e discurri cun els davart lur experientschas.

FASCHAI ATTENZIUN A VOSSA FUNCZIUN D'EXEMPEL.

Ils geniturs ed autres personas da referiment èn exempels per ils uffants areguard il diever da las medias. Verifitgai perquai Vossas atgnas disas en connex cun las medias.

RESGUARDAI LAS LIMITAS DA VEGLIADETGNA.

Resguardai las limitas da vegliadetgna dals films (FSK e.u.v.) e dals games (PEGI, USK e.u.v.) e ponderai er, sch'ils cuntegns èn adattads per l'uffant.

LAS MEDIAS NA REMPLAZZAN BETG LA TGIRA D'UFFANTS.

Medias digitalas na duain betg veginr applitgadas per calmar u per distrair ils uffants. Ils uffants sa calman mo corporalmain, entant ch'ils cuntegns da las medias ston veginr elavurads mentalmain. Integrail ils uffants sche pussaivel en lavurs ed en cumissiuns dal mintgadi.

DISCURSI UN AVERTS ÈN PLI IMPURTANTS CHE SOFTWARES FILTRANTAS.

Discurri cun l'uffant, confurm a sia vegliadetgna, davart cuntegns commovents. Na plazzai sche pussaivel betg televisiuns, computers/laptops e tablets en la chombra d'uffants. Ina software filtranta è raschunaivla, na garantescha dentant betg ina protecziun absoluta.

ATTENZIUN CUN DATAS PRIVATAS E CUN ENCONUSCHIENTSCHAS EN L'INTERNET.

Discurri cun Voss uffants ch'i po esser problematic, sch'ins cundivida indicaziuns persunalas e maletgs da sasez e d'autras personas. Ils uffants na duain dar vinavant naganas datas persunalas, sch'els n'han betg discutà quai ordavant cun Vus. Enconuschientschas en l'internet duain els scuntrar mo en accumpagnament da personas creschidas.

OBSERVAI IL DIEVER LEGAL DA MALETGS.

Mintga uman ha il dretg da l'agen maletg. Avant che postar u trametter fotografias e videos dovrà il consentiment da las personas represchentadas.

LAS REGLAS DA RESPECT VALAN ER ONLINE.

Supplitgai ils uffants da demussar respect, cur ch'els tramettan commentaris e messadis. Sch'in uffant sa senta attatgà en l'internet, duai el vegrir prendì serius. En cas da cybermobing, da pleuds instigants e da discriminaziun poi esser necessari da dumandar supplementarmain l'agid da personas spezialisadas.

PROMOVAI IL PENSAR CRITIC.

Discurri cun l'uffant davart il tema faussas infurmaziuns («fake news») e co ch'ins po identifitgar talas. Declerai, co che la reclama funcziuna, per exemplu la reclama «in game» u il plazzament da products en videos d'influenzras e d'influenzers.

SVEGLIAI IN DIEVER POSITIV E CREATIV DA LAS MEDIAS.

Promovai in diever creativ da fotografias digitalas, da videos e da musica. I dat fitg buns gieus e videos che pussibiliteschan eveniments da divertiment e da plaschair. Plinavant porscha l'internet ina gronda schelta da cuntegns didactics e da tutorials.